

Ontstaan Van Het Gewest Gelderland

Ernst Steinmeier

Tot de tijd van Keizer Karel de Grote vormde wat nu Gelderland heet een lappendeken van kleinere en grotere graafschappen en heerlijkheden, die behoorden tot het gebied van de Saksische Koningen, waarbij de onderlinge band tussen deze min of meer losse delen betrekkelijk gering was.

Eerst nadat de Frankische Karel de Grote in 786 na een bloedige oorlog de Saksische vorst Widukind had onderworpen, begon een min of meer homogeen gebied met een centrale regering te ontstaan. Tot die tijd behoorde ons tegenwoordige Gelderland tot een gouw van het Saksische rijk, waarover vanouds de Saksische Graven van Hamaland regeerden, namens de Saksische koningen.

Penning van Karel de Grote (742-814).

Na de dood van Karel de Grote brokkelde het centrale Frankische gezag af en onder zijn kleinzoons werd zijn rijk in drie delen gesplitst. Onze streken bleven onder het oostelijke Saksische deel behoren en bleven onder het bestuur van de Hamalandse gravenfamilie, nog steeds namens de Saksische koningen. Omstreeks 950 was dat de Graaf

Wichman van Hamaland die bij zijn overlijden na 973 geen mannelijke nakomeling had. Zijn beide dochters betwistten elkaar het hun toegekomen gebied en uiteindelijk bepaalde de Duitse Keizer Hendrik II in 1018 op de Rijksdag te Nijmegen dat hun Hamalandse bezittingen werden verbeurd verklaard. De keizer gaf Zutphen en omgeving in leen aan de Heer Otto van Zutphen, die zich na deze gebieds- en machtsuitbreiding Graaf Otto mocht noemen.

Een ander deel - de heerlijkheid Wassenberg, ten Z.O. van Roermond - werd door de keizer in leen gegeven aan Gerard I Flamens (= de Rossige) die zich daarna Graaf van Wassenberg noemde. Zijn broer Rutger verkreeg de heerlijkheid Kleef en werd de stamvader van het latere Kleefse gravenhuis.

Gerard II (zoon van I) trouwde omstreeks 1025 bij Doornik met een achterkleindochter van Graaf Wichman van Hamaland en verwierf zo erfrechten rond Renkum en Oosterbeek.

Een zoon Willem van dit echtpaar werd in 1054 Bisschop van Utrecht. Van de Duitse keizer kreeg hij rechtsmacht in het Sticht Utrecht, de Veluwe en de Betuwe. Als zodanig gaf hij aan zijn broer Dirk Flamens de Veluwe in onderleen. Zo werd dit gebied aan de wereldlijke macht van de Utrechtse bisschop onttrokken, het keerde nimmer als zodanig terug aan Utrecht en bleef zo eeuwenlang een twistpunt tussen Utrecht en Gelre.

Een achterkleinzoon van Gerard I, Graaf Gerard de Lange van Wassenberg, stichtte in 1097 een kasteel in Gelre, ten N.O. van Venlo, waarna hij zich Graaf van Gelre noemde. Gelre ontwikkelde zich tot stad en bleef de residentie van de Graven van Gelre tot 1371. Zin zoon Graaf Gerard Junior trouwde met Ermengard, de dochter van Graaf Otto van Zutphen. Na de dood van Graaf Otto werd diens zoon Hendrik graaf van Zutphen. Deze overleed in 1379 kinderloos en nu volgde zijn zuster Gravin Ermengard in Zutphen op.

Gerard en Ermengard hadden een zoon Hendrik, die na de dood van Gerard in 1131 als Graaf van Gelre opvolgde. Toen ca. 1137 Ermengard overleed erfde haar zoon Hendrik ook de graafschap Zutphen, zodat Gelre en Zutphen met elkaar werden verbonden en samen de graafschap Gelre gingen vormen.

Zo was er een gebied ontstaan dat bestond uit een aantal grotere en kleinere afzonderlijke delen, die evenwel geen aaneengesloten geheel vormden. Tussen deze gebieden in bleven zelfstandige Heerlijkheden en Graafschappen bestaan, zoal b.v. Bergh ('s-Herenberg), Kleef, Gulik, en meer, waar andere Heren en Graven het bewind voerden namens de Saksische Koning/Keizer.

In de eeuwen die volgden ontstond regelmatig strijd tussen Gelre en de Heren en Graven van naburige gebieden, waaronder ook met Overijssel, Drente en Groningen, waarover de bisschop van Utrecht rechtsmacht had. De burgerlijke macht van de bisschop van Utrecht was regelmatig de oorzaak van strijd tussen Gelre en Holland, die beide hun eigen kandidaat op deze belangrijke positie wilden zien benoemd.

Inmiddels was Gelre uitgegroeid tot een gebied bestuurlijk verdeeld in vier Kwartieren, als volgt:

- Kwartier van Roermond ; Opper-Gelre, bestaande uit delen van Limburg en een aanzienlijk aangrenzend tegenwoordig Duits gebied.
- Kwartier van Nijmegen : Nijmegen met de Betuwe en de Bommeler- en Tielerwaarden.
- Kwartier van Arnhem : Arnhem met de Veluwe.
- Kwartier van Zutphen : Zutphen met de Graafschap.

Graaf Reinoud I streed regelmatig tegen Brabant en leed in 1288 een gevoelige nederlaag waardoor hij zijn Limburgse gebied aan Brabant moest afstaan. Zijn zoon Reinald II veroverde in 1326 ten koste van de bisschop van Munster de plaatsen Aalten, Winterswijk, Bredevoort en Dinxperlo en in 1334 moest Brabant Tiel, Zandwijk en Herewaarden aan hem afstaan. Hij trouwde in 1332 met een zuster van de Engelse koning, hetgeen zijn gezag zodanig verhoogde dat hij in 1339 door de Duitse Keizer werd verheven tot Hertog. Toen hij in 1343 overleed was zijn zoon Reinald III nog onmondig en werd zijn oom Koning Edward III van Engeland zijn voogd. Deze liet het bestuur van Gelre over aan een Raad van Edelen uit de regio.

In die tijd braken de twisten tussen de Heeckerens en de Bronckhorsten uit. De Heer van Heeckeren steunde de jonge Hertog Reinald III maar Gijsbrecht van Bronckhorst en andere ontevreden heren gaven de voorkeur aan diens broer Eduard. Deze strijd duurde van 1350 met enkele onderbrekingen en eindigde toen Eduard zijn broer in 1361 bij Tiel versloeg en hem 10 jaar in een van zijn kastelen gevangen hield.

Hertog Eduard voerde oorlog met Holland, met Kleef en met Brabant over de grensgebieden. Hij steunde zijn zwager Willem van Gulik in zijn strijd tegen Brabant, die zij in 1371 wonnen, maar Eduard werd in de laatste slag zodanig verwond dat hij kort daarna in augustus overleed. Hierna werd Reinald III vrijgelaten en in zijn functie van hertog hersteld. Helaas niet voor lang, want hij stierf reeds in december 1371, kinderloos. Met hem was het geslacht Wassenberg-Gelre in de mannelijke lijn uitgestorven.

Hiermede was de strijd van de Heeckerens tegen de Bronckhorsten nog niet ten einde. De Heeckerens steunden Reinalds oudere zuster Machteld

in haar aanspraken op de titel, terwijl de Bronckhorsten de jongere zuster Maria van Gelre getrouwd met Willem van Gulik steunden in hun aanspraken ten behoeve van hun zoon Willem. Deze laatsten zegevierden zodat hun zoon in 1377 door Keizer Karel IV met Gelre en Zutphen werd beleend. Na het overlijden van zijn vader in 1393 werd hij ook Hertog van Gulik.

Hertog Willem (I) overleed als weduwnaar kinderloos in 1402 en werd opgevolgd door zijn broer Reinald IV, die kinderloos was. De edelen en de steden van Gelre eisten van hem waarborgen over de erfopvolging. Willem en Reinald hadden een zuster Johanna van Gulik, die gehuwd was met Jan van Arkel, deze hadden o.a. een dochter Maria van Arkel, die gehuwd was met Jan II van Egmond. Hun zoon Arnold van Egmond werd in 1418 door de Staten van Gelre aanvaard als erfopvolger van Reinald IV en na diens dood in 1423 als hertog van Gelre erkend.

*Hertog Philips
de Goede, 1396-1467.*

Arnold van Egmond was geen sterke figuur. Hij streed tegen zijn neef Willem van Gulik, ook tegen de bisschop van Utrecht en de stad Nijmegen, tot ongenoegen van zijn onderdanen. Hertog Philips de Goede van Bourgondië en van Holland en Zeeland, enz. trad bemiddelend op en verkreeg zo sinds 1449 enige invloed in Gelre. Toen in 1456 de Utrechtse bisschopszetel vacant was wilde Philips de Goede zijn bastaardzoon David van Bourgondië als zodanig benoemd zien, hetgeen hem met toestemming van de Paus en met behulp van een leger ook gelukte.

Arnolds zoon Adolf zag dat dit als een bedreiging voor Gelre en zijn eigen toekomstige positie en met de hulp van een aantal Gelderse steden nam hij zijn vader gevangen en dwong hem uiteindelijk in 1465 tot aftreden.

Philips de Goede overleed in 1467 en werd opgevolgd door zijn zoon Karel de Stoute. Deze maakte gebruik van de verwarde toestand in Gelre, veroverde het gebied en nam Adolf gevangen, verkreeg zo in 1471 het feitelijke bestuur over Gelre en herstelde Arnolds gezag, waarna Arnold in 1472 Gelre aan Bourgondië verpandde. Arnold stierf in 1473.

Karel de Stoute trachtte zijn rijk uit te breiden met Lotharingen maar sneuvelde in 1477 toen hij de hoofdstad Nancy wilde veroveren. In de verwarring na zijn dood zagen de Vlamingen kans om Adolf te bevrijden, die terstond weer door de Gelderse Staten als hertog werd erkend. Hij sneuvelde echter nog datzelfde jaar bij Doornik als aanvoerder van een Vlaams leger tegen Frankrijk.

Adolf's zoon Karel van Egmond was aanvankelijk samen met zijn vader gevangen gehouden, maar hij werd later weer vrijgelaten en streed met de Bourgondiërs tegen Frankrijk waar hij bij Béthune in 1487 krijgsgevangen genomen werd. Door de Gelderse steden werd hij in 1492 vrijgekocht, waarna hij als hertog werd ingehuldigd.

Intussen hadden zich ook de Hollanders gekeerd tegen de macht van de Bourgondiërs en in 1481 de stad Utrecht bezet en de Bourgondische Bisschop David verjaagd. Deze werd enkele jaren later na een verwoestende burgeroorlog door een leger van Maximiliaan van Habsburg weer in zijn functie hersteld.

Karel van Egmond, hertog van Gelre, 1467-1538

Karel van Egmond begon direct na zijn terugkeer de strijd om Gelre los te maken van Maximiliaan van Habsburg die gehuwd was met Maria van Bourgondië, de dochter van Karel de Stoute, en die diens landen had geerfd. Toen Maria in 1482 overleed erfde hun jonge zoon Philips de Schone de Bourgondische bezittingen, waaronder die in de Nederlanden, waarover Maximiliaan tot 1494 het regentschap voerde.

Karel kreeg in zijn strijd de steun van verschillende andere landsdelen die zich van de Bourgondië wilden losmaken, zoals Groningen, Friesland, het Sticht en in Holland de Hoeksens, bovendien sloot hij in 1504 ook een tractaat met de Franse Koning, de grootste vijand van Maximiliaan. Deze jarenlange strijd tussen Gelre en Utrecht had voor het grensgebied in onze omgeving ernstige gevolgen. Zo werd het dorp Putten meerdere malen

door de strijd getroffen en door de Bourgondiers verwoest en verbrand, namelijk in 1490 en in 1494, opnieuw in 1502 en nogmaals in 1517.

Intussen was Philips de Schone in 1506 op 28-jarige leeftijd overleden en opgevolgd door zijn nog minderjarige zoon Karel V, onder regentschap van zijn tante Margaretha van Oostenrijk, die ook reeds landvoogdes in de Nederlanden was. Karel V werd in 1515 meerderjarig verklaard en aanvaardde het keizerschap.

Omstreeks 1512 kwam Maarten Heer van Rossum en Poederoyen bij Karel van Gelre in dienst als officier, waar hij snel opklom tot bevelhebber van het Gelderse leger. Toen Friesland de militaire steun van Gelre zocht tegen de Bourgondiers/Habsburgers was hij daar ook korte tijd stadhouder. Ook trad hij op tegen de Bourgondiers in Overijssel en Utrecht, maar met weinig succes. Zijn ondernemingen leken vaak meer op plundertochten. In 1528 werd hij bevorderd tot veldmaarschalk van Gelre en veroverde de stad Utrecht, vanwaar hij ook Holland binnenviel en Den Haag plunderde.

Met dit soort voortdurende acties bereikte hij nauwelijks politieke doelen, maar wel voortdurende onrust. Daardoor vielen steeds meer bondgenoten af, zo kon Karel V in Friesland zijn gezag vestigen in 1524 en in 1528 ook Hattem, Elburg en Harderwijk bezetten. Toen bleef er voor Karel van Gelre geen andere mogelijkheid meer over dan met Karel V het verdrag van Gorinchem te sluiten, waarbij Gelre alle gezag in het Neder- en Oversticht moest afstaan en zich uit Utrecht moest terugtrekken.

Dit verdrag stond aan Karel van Gelre het Hertogdom Gelre en de Graafschap van Zutphen toe als achterleen van Brabant en daarnaast het erfelijk bestuur van Groningen en Drente, onder de voorwaarde dat hij Keizer Karel V voor al deze gebieden als universeel erfgenaam zou erkennen. Ondanks dit verdrag gaf Karel van Gelre de strijd niet op, maar in 1534 verbond hij zich met de Franse Koning Frans I en beloofde hem het Gelders/Zutphense gebied alsmede Koevorden, Drente en Groningen te schenken om dat na zijn overlijden aan de Franse kroon te hechten, mits de vier Gelderse Kwartieren dit zouden goedkeuren. Groningen weigerde dit voorstel en in 1536 erkenden Stad en Lande Keizer Karel V als heer. Ook de Staten van Gelre/Zutphen weigerden dit in 1537, maar zij onderhandelden met Hertog Johan III van Kleef en Gulik en erkenden diens zoon Willem als erfgenaam van Karel van Gelre.

Intussen zette *Maarten van Rossum* zijn strijd tegen de keizer voort met invallen in Utrecht, Overijssel en Noord Brabant en tussen 1532 en 1534 vocht hij ook in Oost-Friesland. Toen Hertog Karel van Egmond in 1538 overleed zonder wettige erfgenamen werd hij volgens de afspraken opgevolgd door Willem van Kleef en Gulik.

Maarten van Rossum in volle wapenuitrusting.

In diens dienst bleef Maarten van Rossum strijden tegen de keizer, zo deed hij in 1542 een inval in Brabant, plunderde verschillende dorpen in de Meierij en veroverde het kasteel Hoogstraten. Op weg naar Leuven werden zij teruggeslagen en bogen af naar Luxemburg, waar zij zich met het Franse leger verenigden. Later in dat jaar bedreigden zij Holland met een inval, wat verschillende steden er toe bracht zich vrij te kopen. Daarna trok hij naar Amersfoort, dat zich bij verdrag overgaf. Vervolgens liet hij opnieuw de Meierij uitplunderen. Tenslotte streed hij samen met Hertog Willem in Opper-Gelre tegen de keizer, doch zonder succes.

In de steek gelaten door Gelre's vroegere bondgenoten bleef er voor Hertog Willem geen andere mogelijkheid dan zich over geven. Bij het verdrag van Venlo 7 sept. 1543 werd Keizer Karel V van Habsburg als Hertog over Gelre erkend, waarmee het zelfstandige Hertogdom Gelre ophield te bestaan en voortaan samen met de andere Nederlandse gewesten in een personele unie aan de Habsburgers was verbonden.

+++